

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ВИШНОВЕЦЬКА С. В.,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного права і процесу
(Національний авіаційний університет)

ТУЗ А. О.,

студент II курсу магістратури
юридичного факультету
(Національний авіаційний університет)

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.1-1.30>

СТРУКТУРА НАУКИ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Стаття присвячена визначенню структури науки права соціального забезпечення та з'ясуванню відмінності системи науки від системи галузі права соціального забезпечення. На підставі проведеного дослідження зроблено висновок, що первинними елементами структури науки права соціального забезпечення виступають поняття, з яких складаються її концепції, теорії, доктрини. Особливе місце серед них займають найбільш загальні поняття в рамках даної науки – її категорії. Особливим теоретичним утворенням у структурі правової науки є гіпотези. Вони розглядаються як наукові припущення, висунуті для пояснення будь-яких явищ (процесів) або причин, які зумовлюють певні наслідки. Гіпотеза, розвиваючи закладену в ній ідею, може перерости у концепцію чи теорію. Концепція виступає позицією, поглядом суб'єкта пізнання на відповідну предметну сферу. Теорія виникає лише тоді, коли вона містить знання про причину досліджуваних предметів, про ті закономірності, яким вони підпорядковуються і які регулюють їх розвиток.

З'ясовано, що система науки права соціального забезпечення не збігається із системою права соціального забезпечення як галузі права, хоча між ними є зв'язок. Він визначається тим, що система права соціального забезпечення зумовлює певною мірою систему його науки. Водночас система науки права соціального забезпечення, логічно упорядковуючи несистематизований матеріал, здійснює вплив на формування системи норм права соціального забезпечення. Основна відмінність системи науки від системи галузі права соціального забезпечення полягає в тому, що система науки за кількістю структурних елементів є значно ширшою, ніж система галузі. Наукою права соціального забезпечення досліджується все різноманіття соціально-забезпечувальних правовідносин. Об'єктом вивчення науки права соціального забезпечення є сама галузь права соціального забезпечення як система права.

Ключові слова: наука права соціального забезпечення, структура науки права соціального забезпечення, понятійний апарат, система науки права соціального забезпечення, система галузі права соціального забезпечення.

Vyshnovetska S. V., Tuz A. O. Structure of social security law

The article is devoted to defining the structure of the social security science and finding out the differences between the science system and the social security law. On the basis of the conducted research, it is concluded that the basic elements of the structure of the science of social security law are concepts, of which their concepts, theories, doctrines are composed. A special place among them is occupied by the most general concepts within the framework of this science – its category. Special theoretical formations in the structure of any branch of legal science are hypotheses. They are considered as scientific assumptions made to explain any phenomena (processes) or causes that cause these consequences. The hypothesis, by developing the idea embedded in it, can later grow into a concept or theory. The concept is a position, in terms of the subject of knowledge of the relevant subject area. Theory arises only when it contains knowledge about the cause of the objects under study, about the laws to which they are subject and which govern their development.

It has been found that the social science of social security law does not coincide with the social security law system as a branch of law, although there is a link between them. It is determined by the fact that the system of social security law determines to some extent the system of his science. At the same time, the system of science of social security law, logically arranging unsystematic material, influences the formation of the system of rules of social security law. The main difference between the system of science and the system of the field of social security law is that the system of science by the number of structural elements is much wider than the system of the industry. The science of social security law explores the diversity of social security relationships. The object of studying the science of social security law is the very field of social security law as a system of law.

Key words: *science of social security law, structure of the science of social security law, conceptual apparatus, social security law science system, social security law system.*

Вступ. Взагалі питання про структуру науки є доволі дискусійним. Доречно зауважити, що в науці терміни «система» і «структура» досить часто окремо не виділяють і розуміють як синоніми. Водночас, як слушно вказує Ю.В. Васильєва, з позицій філософського підходу будь-якій системі незалежно від її складників властива структура, тобто відносно стійка єдність елементів, способів зв'язку елементів цілого, співвідношення елементів у рамках визначеного цілого, що показує їх належність до цілого [1, с. 189–190].

Різний підхід і різні цілі досліджень визначають існування різноманітних думок про структуру науки. Так, окремі автори повну, тобто необхідну та достатню, сукупність елементів системи називають складом, набором елементів, взятих поза структурою системи. Зокрема, О.І. Ракітов вважає, що наука володіє складом, до якого входять такі елементи: предмет (сукупність проблем і задач, що вирішуються наукою), теорія, гіпотеза, метод, факт (опис емпіричного матеріалу) [2, с. 106].

С.С. Алексєєв, визначаючи склад науки як сукупність частин, з яких складається зміст науки, виділяв у ньому загальнометодологічну основу, фактичний матеріал, теоретичні побудови, наукову термінологію [3, с. 314–315].

Вважаємо, що, здійснюючи структурний аналіз науки, доцільно використовувати поняття «структура», а не «склад», оскільки структура виконує роль системоутворюючого фактору і співвідноситься з поняттями «елемент», «зв'язок». Структура є сукупністю стійких взаємозв'язків, що забезпечують цілісність об'єкта, збереження основних властивостей при різних внутрішніх та зовнішніх змінах [4, с. 14]. Це й необхідно покласти в основу дослідження структури науки права соціального забезпечення.

Серед вчених, які досліджували науку права соціального забезпечення, варто відзначити А.Л. Благодір, С.М. Прилипка, С.М. Синчук, Б.І. Сташківа, О.В. Тищенко,

М.М. Шумила. Водночас структура науки права соціального забезпечення та характеристика її окремих елементів потребує спеціального дослідження, чому й присвячена ця стаття.

Постановка завдання. Метою цієї статті є визначення структури науки права соціального забезпечення та з'ясування відмінності системи науки від системи галузі права соціального забезпечення.

Результати дослідження. Наука права соціального забезпечення є сферою інтелектуальної людської діяльності, продуктом якої є система знань про правові явища в сфері соціального забезпечення, їх сутність, об'єктивні властивості, закономірності виникнення, будови, змісту, функціонування, взаємодії та розвитку, сформована за допомогою відповідних методів, засобів і прийомів пізнавальної діяльності. Відомо, що система наукових знань будь-якої науки формується на основі понятійного апарату, до складу якого входять такі елементи: поняття, категорії, теорії, концепції, доктрини, наукові (проблемні) напрями, наукові підгалузі і дисципліни, а також принципи – ідеї, які є підставами побудови теорій.

Понятійний апарат – це ієрархічно організована інформаційна система, що включає в себе логічно взаємопов'язані і структурно упорядковані поняття, категорії, терміни і їх визначення, наділена цілісністю і відносною самостійністю функціонування у правовому понятійному просторі [5, с. 71].

Отже, первинними елементами структури науки права соціального забезпечення виступають поняття, з них складаються її концепції, теорії, доктрини. Особливе місце серед них займають найбільш загальні поняття в рамках даної науки – її категорії. Елемент, як правило, визначається як частина системи, що не підлягає поділу, як внутрішньо вихідна одиниця системи, яка у взаємодії з іншими елементами складає систему як ціле. У системі як органічному цілому елемент є мінімальною одиницею, здатною до відносно самостійного функціонування.

Поняття науки як мінімальні елементи наукового знання структуруються в систему, виходячи із змістовної єдності і цілісності галузевого правового знання за допомогою категорій. Отже, категорії – це найбільш загальні, вищі логічні поняття, які розгортаються в інші поняття і складають у кожній науці її основне й усталене теоретичне ядро.

Категорії являють собою понятійний каркас науки. Так, А.Л. Благодір вказує на те, що для науки права соціального забезпечення стійкими, найбільш значущими стали такі поняття і категорії: «соціальне забезпечення», «соціальне страхування», «соціальний захист», «пенсія», «трудовий стаж», «соціальна допомога», «медична допомога», «соціальне обслуговування», «соціальна послуга», «складна життєва ситуація», «соціальна пільга» тощо [6, с. 315–316].

Сучасною ознакою активного розвитку галузевої правової науки є пошук шляхів її подальшого удосконалення. Одним із таких шляхів є висунення вченими різних гіпотез, які є особливим теоретичним утворенням у структурі правової науки. Вони розглядаються як наукові припущення, висунуті для пояснення будь-яких явищ (процесів) або причин, які зумовлюють певні наслідки. Так, гіпотезою можна вважати пропозицію М.В. Лушнікової і А.М. Лушнікова включити в понятійний апарат науки права соціального забезпечення таке нове поняття, як «соціально-забезпечувальне зобов'язання». На думку вчених, введення цього поняття дозволило б замінити такі юридичні конструкції, як «організаційно-правові форми соціального забезпечення», «соціальний захист населення», оскільки вони на сучасному етапі розвитку суспільства не відповідають базовій галузевій юридичній конструкції, що консолідує всі інститути галузі [7, с. 348–359].

Б.І. Сташків звертає увагу на те, що багато науковців припускає наявність у праві соціального забезпечення підгалузі права з умовною назвою «право соціальної допомоги» (допомогового права) [8, с. 189].

Гіпотеза, розвиваючи закладену в ній ідею, може перерости у концепцію чи теорію. Концепція виступає позицією, поглядом суб'єкта пізнання на відповідну предметну сферу. Теорія виникає лише тоді, коли вона містить знання про причину досліджуваних предметів, про ті закономірності, яким вони підпорядковуються і які регулюють їх розвиток.

Для формування сучасної теорії права соціального забезпечення необхідний аналіз різних правових концепцій у сфері соціального забезпечення, які домінували в той чи інший історичний період, необхідне комплексне теоретичне дослідження і до певної міри критичне осмислення попереднього досвіду, адже роль теорії полягає в систематизації наукового знання, поясненні і прогнозуванні тенденцій функціонування і розвитку галузі.

На думку Б.І. Сташківа, право соціального забезпечення як наука – це галузева юридична наука, що складається із системи взаємопов'язаних і взаємоузгоджених ідей, теорій, концепцій, понять, поглядів, висновків, суджень тощо про правові явища в сфері соціального забезпечення [8, с. 211]. Вчений слушно звертає увагу на те, що в навчальній літературі зазвичай наводиться симбіоз системи науки, галузі і навчальної дисципліни. У дослідженнях вчених система науки наводиться побіжно, відсутнє чітке розмежування із системою галузі. Система науки права соціального забезпечення, на думку автора, повинна включати вчення про:

- понятійний апарат науки (розкриття змісту термінів, що використовуються в науці);
- предмет, способи дослідження та систему науки права соціального забезпечення;
- предмет і особливості моделей суспільних відносин у сфері соціального забезпечення;
- систему, форми (джерела), принципи права соціального забезпечення як галузі права;
- соціально-забезпечувальні правовідносини (поняття, суб'єкти, об'єкти, зміст, юридичні факти тощо);
- місце права соціального забезпечення в системі національного права;
- юридичну відповідальність у сфері соціального забезпечення;
- організаційно-правові форми і види соціального забезпечення;
- державні соціальні стандарти і державні соціальні гарантії;
- правове регулювання надання конкретного виду соціального забезпечення;
- правозастосовну і правотворчу діяльність у сфері соціального забезпечення;
- історію розвитку законодавства про соціальне забезпечення та науки права соціального забезпечення;
- правове регулювання соціального забезпечення в зарубіжних країнах (порівняльний аналіз);
- міжнародно-правове регулювання соціального забезпечення;
- тенденції та перспективи розвитку законодавства у сфері соціального забезпечення.

У системі науки права соціального забезпечення виділяють Загальну і Особливу частини, а інколи і Спеціальну. У системі науки важко передбачити всі проблеми, над якими працюють фахівці права соціального забезпечення. Система науки вченими завжди розглядається в динаміці, а не в статичності [8, с. 214–215], адже наука права соціального забезпечення в Україні розвивається динамічно. Щороку захищаються дисертації з різноманітних питань даної галузі, публікуються монографії і наукові статті. Простежується також тенденція до використання методів правової компаративістики в наукових дослідженнях, що, безумовно, робить їх більш повними та всебічними [9, с. 375–376].

П.Д. Пилипенко і С.М. Синчук зазначали, що наука права соціального забезпечення як система наукових поглядів і знань теж має свою внутрішню структуру. Вона будується за аналогією до структури системи галузі права, адже вивчення тих чи інших правових явищ є найбільш доступним з огляду на відповідні інститути та норми, що розташовані у законодавчій послідовності в структурі галузі. Отже, у системі науки права соціального забезпечення виділяють Загальну та Спеціальну частини, які поділяються на відповідні інститути. Цих інститутів у Загальній частині більше. У Загальній частині мають є такі інститути, як історія права соціального забезпечення, теоретичні засади становлення і розвитку галузі, міжнародне співробітництво у сфері соціального забезпечення тощо. Спеціальна частина науки права соціального забезпечення містить наукові знання про конкретні правові

інститути та підінститути, що регулюють відповідні види відносин соціального забезпечення [10, с. 44].

С.М. Прилипко підкреслює, що система науки права соціального забезпечення має істотні відмінності від системи галузі щодо предмета. Предметом галузі є якісно однорідна група суспільних відносин щодо соціального забезпечення громадян. Предметом же науки виступають знання, теоретичні уявлення, загальні закономірності і тенденції розвитку права соціального забезпечення. До того ж наука вивчає історію виникнення і становлення цієї галузі, проводить порівняльний аналіз міжнародно-правових норм і систем соціального забезпечення в зарубіжних країнах та системи соціального забезпечення нашої країни.

У Загальній частині науки розглядаються передумови виникнення соціального забезпечення, історія становлення системи соціального забезпечення, поняття права соціального забезпечення, критерії визначення предмета і методу права соціального забезпечення, елементи системи і принципи цієї галузі, вчення про правовідносини у сфері соціального забезпечення і джерела права соціального забезпечення тощо. Особливу частину складають наукові знання і теоретичні уявлення про конкретні правові інститути і підінститути, що регулюють той або інший вид відносин із соціального забезпечення. Крім цього, в Особливій частині науки права соціального забезпечення проводиться загальний аналіз міжнародного правового регулювання відносин із соціального забезпечення відповідно до різних організаційно-правових форм [11, с. 148–149].

Висновки. На підставі проведеного дослідження можна зробити висновок, що відсутність кодифікованого нормативного акта негативно позначається на єдності термінології науки права соціального забезпечення і логічній послідовності застосування її понять і категорій. Від рівня розвитку власного понятійного апарату залежить рівень розвитку науки права соціального забезпечення.

Аналогічно відсутність кодифікованого нормативного акта негативно позначається й на єдності змістовного наповнення Загальної й Особливої частин права соціального забезпечення як галузі права. Так, на рівні наукових дискусій продовжує залишатись питання про норми, що визначають предмет галузі, об'єкти прав на соціальне забезпечення, про способи і форми захисту прав і інтересів у соціальному забезпеченні. Не всіма вченими поділяється думка про наявність у Загальній частині галузі таких самостійних правових інститутів, як правосуб'єктність, соціальні ризики. Під час розгляду структури Особливої частини галузі можна помітити, що вченими для групування норм за інститутами, крім виду соціального забезпечення, висуваються різні критерії. Це свідчить про відсутність у науці цілісного уявлення й про Особливу частину галузі і взаємодію правових інститутів, що її утворюють, між собою і системою права соціального забезпечення загалом.

Система науки права соціального забезпечення не збігається із системою права соціального забезпечення як галузі права, хоча між ними є зв'язок. Він визначається тим, що система права соціального забезпечення зумовлює певною мірою систему науки. Водночас система науки права соціального забезпечення, логічно упорядковуючи несистематизований матеріал, здійснює вплив на формування системи норм права соціального забезпечення. Основна відмінність системи науки від системи галузі права соціального забезпечення полягає в тому, що система науки за кількістю структурних елементів є значно ширшою, ніж система галузі. Наукою права соціального забезпечення досліджується все різноманіття соціально-забезпечувальних правовідносин. Об'єктом вивчення науки права соціального забезпечення є сама галузь права соціального забезпечення як система права. Наукою права соціального забезпечення вивчаються такі аспекти:

- історія виникнення і перспективи розвитку права соціального забезпечення;
- рівень міжнародного стандарту у сфері соціального забезпечення, закріпленого в міжнародних конвенціях, пактах, договорах, угодах (як ратифікованих, так і не ратифікованих Україною). Для цього використовується науковий аналіз міжнародно-правових норм;
- загальні закономірності і тенденції у становленні та розвитку систем соціального забезпечення в інших країнах світу, а також особливості правового регулювання відносин у сфері соціального забезпечення в цих країнах;

– результати наукових досліджень, їх об'єктивні висновки, що допоможуть визначити зміст правових приписів у сфері соціального забезпечення, а також в інших галузях.

Наука права соціального забезпечення як система наукових поглядів і знань теж має свою внутрішню структуру. Зазвичай вона будується за аналогією до структури системи галузі права, адже вивчення тих чи інших правових явищ є найбільш доступним з огляду на відповідні інститути та норми, що розташовані у закономірній послідовності в структурі галузі.

Список використаних джерел:

1. Васильева Ю.В. Кодификация российского законодательства о социальном обеспечении. Пермь : Пермский гос. ун-т, 2009. 364 с.
2. Ракитов А.И. Понятие науки и ее структура как объект общей теории науки. *Проблемы методологии и логики наук*. Томск : Изд-во Томского ун-та, 1965. Выпуск второй. С. 103–113.
3. Алексеев С.С. Проблемы теории права : В 2-х томах. Том второй. Свердловск, 1973. 264 с.
4. Тиунова Л.Б. Системные связи правовой действительности: методология и теория. Санкт-Петербург : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1991. 136 с.
5. Головина С.Ю. Понятийный аппарат трудового права : монография. Екатеринбург : Изд-во УрГЮА, 1997. 180 с.
6. Благодир А.Л. Система права социального обеспечения : дис. ... д-ра юрид. наук. Москва, 2014. 430 с.
7. Лушников А.М., Лушникова М.В., Тарусина Н.Н. Договоры в сфере семьи, труда и социального обеспечения : учебное пособие. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Проспект, 2010. 432 с.
8. Сташків Б.І. Право соціального забезпечення. Загальна частина : навчальний посібник. Чернігів : ПАТ «ПВК «Десна», 2016. 692 с.
9. Шумило М.М. Розвиток науки права соціального забезпечення на сучасному етапі. *Держава і право*. 2011. Вип. 53. С. 371–377.
10. Право соціального забезпечення : навч. посіб. / П.Д. Пилипенко, В.Я. Бурак, С.М. Синчук та ін. Київ : Ін Юре, 2006. 496 с.
11. Прилипко С.М. Проблеми теорії права соціального забезпечення : монографія. Харків : ПП «Берега Нова», 2006. 264 с.

